

Евгениј П. НАУМОВ (Москва)

СВЕДОШТВА ОД ИСТОРИСКИТЕ ИЗВОРИ ЗА КРАЛИ МАРКО

(во периодот на распаѓањето на Српско-грчкото царство:
1356—1371)

Како што е познато, периодот на распаѓањето на огромното Душаново царство и создавањето на неговата територија во третата четвртина од XIV в. на цела низа нови феудални држави и феуди претставува голем интерес на планот од изучувањето на основните патишта и тенденции од развитокот на средновековната државност на Балканот, на историјата на владеечката класа од тоа време, на сложените заемни односи, противречностите и жестоката борба меѓу одделните групации на феудалната аристократија, одделните нејзини водачи и претенденти на наследство на царот Стефан Душан¹⁾. Во исто време, макар што изучувањето на даденово прашање има мошне големо научно значење, некои интересни аспекти на сиот овој широк круг проблеми до денеска сè уште остануваат недоволно расветлени во литературата.

До извесна степен, се разбира, причина за ова треба да се смета фрагментарноста и скудноста, во определена мера исто така и едностраноста, тенденциозноста на оние сведоштва што дошле до нас во составот на историските споменици од тоа време (т.е. третата четвртина на XIV в.) или пак во доцната средновековна традиција. Воедно не можеме да не одбележаме и еден друг факт, важен за анализата на средновековните материјали од изучувачите на изворите. Станува збор за тоа, што во некои работи за историјата на тоа време (за што ќе кажеме подетално подолу) среќаваме понекогаш недоволно обосновани толкувања на податоците од таа епоха, неточни датирања на некои сведоштва, неуверливи хипотези и сл.

¹⁾ Види на пример: Наумов Е.П., Господствующий класс и государственная власть в Сербии XIII-XV вв. М., 1975, с. 135 и след., с. 279 и след.; Наумов Е.П., Южнославянский эпос и проблемы сербского средневековья. Во зб.: Славянский и балканский фольклор, М. 1971, с. 10—51.

Сосем е разбирливо што во дадена врска не е можно да се даде подробна научноистражувачка анализа на соодветните споменици од времето на распаѓањето на Српско-грчкото царство; затоа во оваа работа за конкретна цел ќе си поставиме конкретна анализа на оние документи што можат да ни дадат материјал за политичката дејност на Крали Марко (синот на српскиот крал Волкашин Мрњавчевиќ) во тој период, т.е. од 1356 до 1371 г. Од што е поттикнат изборот имено на таквата тема за нашето изучување на изворите?

Како што е познато, Крали Марко како претставник на новата феудална династија Мрњавчевиќи играл значајна политичка улога веќе во овие години, на почетокот на дворот на српскиот цар Урош V, потоа заедно со својот татко — кралот Вукашин, најпосле, како полноправен наследник на сето Душаново царство — „млад крал“. Сосема е разбирливо, што сјајната политичка кариера на Марко (како и на неговиот татко) — од еден од царските советници, „младите“ доверливи личности и придворни од низок ранг до претставник на највисоката власт, наследник на царот Урош и на династијата Неманиќи — заслужува посебно внимание на планот од анализата на историјата на феудалната држава, никнувањето на новите кнежевства и засилувањето на одделни феудални родови — за сметка на други, создавањето на нов политички систем на сета територија на бившото Душаново царство.

Наедно со тоа, зборувајќи за брзата кариера на Марко во периодот на распаѓањето на Душановата империја, треба да ја потцртаме другата, чисто научноистражувачка причина за изборот на дадена тема. Работата е во тоа, што при сета малубројност на историските сведоштва за Марко (како и за Мрњавчевиќите воопшто²⁾, притоа честопати одамна познати во историографијата, многупати публикувани, сепак во нивната ин-

терпретација не ретко се забележуваат очигледни грешки, неточности, невестинити датирања на познати факти и т.н.

Со други зборови, по наше мислење како важна научноистражувачка задача се јавува опстојното разгледување на сите зачувани средновековни сведоштва, изучувањето на нивната хронологија, веродостојност, нивниот меѓусебен сооднос. Овде закономерно се поставува прашањето: можно ли е проширување на научноистражувачката база во однос на дадените прашања од историјата на Балканот во третата четвртина на XIV в.?

Како што е познато, повеќето извори што содржат податоци за распаѓањето на Српско-грчкото царство, за Мрњав-

²⁾ Види на пример: Наумов Е.П., Южнославјанский эпос..., с. 37; сп. Михаљчић, Р., Крај Српског царства. Београд, 1975, с. 165 (патем, Михаљчић овде заборавил за дарбеното писмо, т.е. за грамотата на Андрејаш на основаниот од него манастир на р. Треска од 1389 г.).

чевиќи и за Крали Марко, веќе одамна се воведени во научниот промет и во историографијата веќе се познати обидите да се направи потполн „корпус“ на соодветните сведоштва³⁾. Вистина, неодамнешното откритие на драгоценiot натпис на „младиот крал“ Марко во Призрен (1370—1371), веројатно, дава надеж дека во иднина ќе можат да бидат пронајдени уште нови епиграфски и иконографски материјали од тоа време⁴⁾.

Сепак, значи ли оваа објавеност на веќе познатите на науката материјали непостоење можност за зголемување на фондот на важните историски факти? По наше мислење, опстојното изучување на постоечките публикации ќе овозможи во некои случаи ново разгледување на процесите и настаните од тоа време, по пат на сопоставување на одамна познатите податоци сепак во извесна мера проширување на нашата информираност за времето на распаѓањето на Душановата држава и за формирањето на нови држави.

Се разбира, предлаганиот од нас пат на научноистражувачки изучувања сосем не може да се изедначи со оној метод, што на пример, го избрал Р. Михаљчиќ и кој всушност се сведува на често повторување на едни и исти докази, притоа не ретко без каква и да е проверка на нивната сигурност и датирање. Така, имено, тој во својата книга пет пати спомнува за патувањето на Марко во 1361 г. во Дубровник во својство на пратеник на српскиот цар (стр. 51, 61, 83, 102, 123), шест пати зборува за натписот на „младиот крал“ Марко во Призрен (стр. 92—93, 97, 124, 163, 166, 183), трипати — за неговото учество во походот против Никола Алтомановиќ во 1371 г. (стр. 117, 137, 157), трипати — за неговата женидба со ќерката на Хлапен (стр. 84, 103, 170), но притоа тој, на пример, ни еднаш не си поставува задача да го датира тој династички сојуз на Марко (и, можно е, на Волкашин) со Радослав Хлапен. Според нас, таквото повторување на одамна познатите факти ни малку не ни помага да ја збогатиме научноистражувачката база за тој период, напротив, тоа создава впечаток за отсуството на реални можности за збогатувањето на фондот на историските сведоштва за тоа време.

Заедно со тоа разгледувањето на писмените споменици од XIV в., особено на оние што се однесуваат на Марко и на другите Мрњавчевиќи, закономерено е сврзано, како што правилно

³⁾ Срећковић П.С., Преглед историјских извора о кнезу Лазару и Марку Краљевићу. Споменик Српске Краљевске Академије, т. XXXVI (32), 1900; сп. Мирковић Л., Мрњачевићи. „Старинар“, III, 1925; Јиречек К., Српски цар Урош, краљ Вукашин и Дубровчани. „Зборник Константина Јиречека“, т. I, Београд, 1959.

⁴⁾ Ивановић М., Натпис младот краља Марка са цркве св. Недеље у Призрену. „Зограф“, т. 2, 1967; Балабанов К., Новооткриени портрети на кралот Марко и кралот Волкашин во Марковиот манастир. „Културно наследство“, III (Културно-историско наследство во СР Македонија, IX), Скопје, 1967, № 3, с. 47—76.

забележува Р. Михаљчиќ, со оценката на епската традиција која се одразила и во низа подоцни извори⁵⁾. Во врска со ова, сепак, како нам ни изгледа, главната тешкотија на научноистражувачката потрага не се состои во разделувањето на раните споменици и на доцните (веќе проникнати со легендарни мотиви), туку во задачата (можеби, макар на планот на хипотеза и со разбирливи оградувања) за проширување на фондот на изворите за сметка на најстарите епски песни, најверодостојните и најблиски до настаните од XIV в.

Имено таквиот пат на изучување применет кон епските песни за Крали Марко, по наше мислење, може да биде најплодотворен и за решавањето на важно и интересно прашање за причините за популарноста на Марко во балканскиот фолклор, кој живо се изучува од научници од разни специјалности⁶⁾.

Сиве овие наведени околности го потцртуваат научното значење на поставените овде научноистражувачки прашања.

Нивното разгледување ќе го започнеме, испитувајќи ги во согласност со хронологијата оние сведоштва од писмените споменици, што веќе се приведуваат во литературата за демонстрација на политичката кариера на Марко во третата четвртина на XIV в.

Прво од овие сведоштва е натписот од 1356 г. во Дреновската црква (околу Велес) во кој се спомнува „државата на Никола и Марко“. Заслужува внимание, што Р. Михаљчиќ, разгледувајќи го прашањето за судбината на војводата Никола Станевиќ и на неговите имоти, го приведува овде овој не могу јасен натпис; се создава впечаток дека тој е склон да и верува на хипотезата на Ѓ. Сп. Радоичиќ, кој ги поистоветува „Никола“ и војводата Никола Станевиќ, а „Марко“ од натписот — со синот на кралот Волкашин⁷⁾. За жал, во дадена врска Р. Михаљчиќ не ја проверил одново хипотезата на Радоичиќ и не приведува нови докази во корист на неа. Меѓутоа, по наше мислење, за оваа хипотеза сè уште нема цврста основа; во тоа време Марко бил уште многу млад (тој веројатно имал околу 15 години) и одвај да можел самостојно да води управа на некаква област, дотолку повеќе е сомнително спомнувањето на „држава“ (т.е. управување) на двајца феудалци, кое не наоѓа потврда во други извори од средината на XIV в.⁸⁾

Да забележиме исто така, дека претпоставката на Ѓ. Сп. Радоичиќ не наоѓа цврста поткрепа и во оние зачувани споменици што се однесуваат на периодот 1351—1361 г., т.е. имено на

⁵⁾ Михаљчиќ Р., Крај..., 165—166, сп.: 80.

⁶⁾ Види на пр.: Наневски Д., Митот за Крали Марко. „Современост“, 1978, бр. 8—9, с. 42.

⁷⁾ Михаљчиќ Р., Крај..., с. 77, 102.

⁸⁾ Марковиќ А., Мрњавчевиќ, с. 14 (за жал, годината на раѓањето на Марко во литературата се определува само приближно).

оној период кога се појавува гореспоменатиот Дреновски натпис од 1356 г.

Навистина, во литературата веќе одамна е познат записот од крајот на 1350 или почетокот на 1351 г., според кој Волкашин, таткото на Марко, бил тогаш жупан во реонот на Прилеп⁹⁾. Сепак веќе во 1351 г. во кариерата на Волкашин настапува остра промена: тој ќе се најде во бројот на високите достоинственици, видните придворни на цар Душан (и потоа — на цар Урош), како и неговиот брат Угљеша. Карактеристично е што Волкашин, наоѓајќи се во тие години при царскиот двор, обавувал некакви административни функции веќе не во јужната половина на Српско-грчкото царство, туку во северната, т.е. во јужна Србија и во Зета (во реонот на Призрен, Скадар и др.).

За тоа сведочи на пример, II Которска грамота на Душан (Неродимска, 1351 г.?), каде челникот Волкашин е именуван заедно со својот брат Угљеша¹⁰⁾, исто како и Которската грамота на Урош, издадена, можно, во 1357 г.¹¹⁾ Ќе забележиме исто така, дека дубровничките сведоштва од 1361 г., што ќе ги разгледаме подетално подолу, исто така зборуваат оти во 50-те и во почетокот на 60-те години од XIV в. сфера на политичката дејност на Волкашин и на неговиот син Марко биле оние реони од Српското царство, што условно можеме да ги определиме како територија меѓу Дубровник и Призрен.

Со други зборови, врз основа на ова можеме да се увериме дека хипотезата на Ѓ. Сп. Радојчиќ, што е склон да ја прими и Р. Михалчиќ, не изгледа напoлно убедлива токму затоа, што таа (во смисла на нејзина атрибуција на Крали Марко) се обидува да се потпре на *п о р а н и* (т.е. до 1351 г.) или на *п о д о ц н и* сведоштва (т.е. податоци од 1366 г. или дури од времето на управувањето на Марко во Прилеп). На тој начин, по наше мислење, таквата методолошка лабилност на хипотезата на Ѓ. Сп. Радојчиќ (во смисла на научноистражувачката анализа) сопоставена со споменатите индиректни сведоштва од Которските грамоти не убедува во тоа, дека својата политичка дејност Крали Марко ја почнувал некаде во јужна Србија (можеби, приближно во 1356 г. или нешто подоцна), а именуваниот во Дреновскиот натпис Марко сосем не е идентичен со синот на Волкашин Мрњавчевиќ.

Овој заклучок јасно се потврдува и со одамна познатите сведоштва од дубровничките документи кои се однесуваат на крајот на јули и почетокот на август 1361 г. Во тоа време се одвивала војната меѓу Дубровник, од една страна, и поданиците на српскиот цар — моќниот кнез Воислав и градот Котор.

⁹⁾ Види на пример: Марковић А., Мрњавчевићи..., с. 12.

¹⁰⁾ Види на пр.: Наумов Е. П., Две Которские грамоты Стефана Душана. Во зб. Воспосы истории славян, вып. 4, Воронеж, 1972, с. 19.

¹¹⁾ Види на пр.: Марковић А., Мрњавчевићи..., с. 12—13.

Фактот што оваа војна со Дубровник го засилувала започнатото омеѓување среде српските феудалци и полусамостојни управувачи (имено, на страната на Дубровник биле зетските кнежеви Балшиќи), ги заострувала политичките противречности во владаачкиот врв на Српското царство што се распаѓало и со самото тоа го забрзувала сломот на Душановата држава, — како што верно забележува К. Иречек, ја принудувал владата на Цар Урош да го забрза склучувањето на мир, да предлага свое посредништво¹²).

И во оваа сложена опстановка, со одговорна политичка мисија пристигнува (на крајот од јули) во Дубровник пратеникот на српскиот цар — Марко. Како што јасно е покажано во статијата на К. Иречек, станува збор имено за Крали Марко, синот на Волкашин Мрњавчевиќ¹³). За ова извонредно уверливо зборуваат решенијата на дубровничката влада за исплата нему пари, со кои, сепак, високиот пратеник на царот не можел да купува во Дубровник (како и со парите на „жената на Волкашин“¹⁴); оваа забелешка ја потврдува претпоставката дека Марко имал право да расплага со депозитот на својата мајка, како и на таткото. Освен тоа, како што е познато, во одговор на предлозите што ги предал пратеникот Марко од лицето на српскиот цар, управувачите на Дубровник решиле „да ѝ напишат на императрицата (т.е. на мајката на Урош — Е.Н.) и на Волкашин и на други на кои ќе се покаже (за потребно — Е.Н.)“¹⁴).

Со самото тоа, а по наше мислење, може да се претпостави дека Марко во тој момент ги изложил не само предлозите на царот, туку и некакви (писмени или усни) налози и уверувања на Волкашин. Како што покажуваат скудните редови на другите протоколи од седниците на дубровничката влада, Марко ги изложил во Дубровник не само општополитичките предлози, не само личните барања (по однос на исплатата на парите од депозитот), туку и претставките по повод трговците од Призрен (на Богдан Кризма), нивните парични сметки со дубровничките трговци и дозволата тие да отпатуваат од Дубровник дома¹⁵).

Сиве овие кратки и мошне суви податоци од архивата на Дубровничката република, по наше мислење, даваат можност да судиме не само за целта на визитата на Марко на Дубровник, за докажаната идентичност на царскиот пратеник Марко и Крали Марко. Како што нам ни се чини врз основа на овие сведоштва можеме да добиеме мошне интересна и важна информација за односите во владачката класа на Српското цар-

¹² Јуричек К., Српски цар Урош..., с. 359.

¹³ Исто таму, с. 360, заб. 49

¹⁴ Михаљчић Р., Крај..., с. 61, 259, заб. 154—155.

¹⁵ Јуричек К., Српски цар Урош..., с. 360, заб. 49; сп. Михаљчић Р., Крај..., с. 51, 257, заб. 97.

ство, за заемните односи меѓу најмоќните феудалци на дворот, за политичкото влијание на Волкашин и за почетокот на неговото засилување, најпосле, за почетокот на политичката кариера на неговиот син — Марко.

Всушност не може да не се потврда фактот дека на Крали Марко му била доверена мошне важна политичка мисија — да настапи во улогата на посредник во мировните преговори меѓу Дубровник и Српското царство. Воедно оваа мисија е важна за анализата на различните аспекти на онаа напната опстановка на границите на Српското царство и на неговиот двор, во круговите на централната влада и на високата феудална аристократија.

Во самиот факт на назначувањето на Крали Марко за пратеник во Дубровник, по наше мислење, не може да не се види потврда за зајакнувањето при царскиот двор на позициите на таканаречените „млади“ феудалци, за кои со осуда (и како противтежа на „старите“) пишувале српските летописи¹⁶). Навистина, имено во тие години на започнатото распаѓање на Душановата империја, слегуваат од политичката сцена многумина од видните велможи, соработници на Душан: на пример, кесарите Прелуб и Воихна, деспот Иваниш, полководецот Палман, брзо го губат своето влијание деспотите Оливер и Дејан, исто како и деспот Јован Комнен кој создал свое кнежевство. Сосем е разбирливо што на местото на овие „поранешните“ или „старите“ влијателни достоинственици при српскиот двор доаѓаат нови, во тој број — и навистина младите придворни Марко и Лазар. Секако, зборовите од српскиот летопис за доминација кај Урош на „младите“ (за сметка на „старите“ велможи) не треба да се примаат буквално, зашто во тие години со големо влијание се користеле и кнезот Воислав, и Вукашин, како и мајката на Урош — царицата Елизавета (Елена).

Сепак, по наше мислење, изборот на Марко во својството на пратеник не бил обусловен само со тоа. Работата е во тоа што војната на Српското царство со Дубровник довела тогаш до „поделба“ на српските велможи и локални управувачи, меѓу кои биле и непријателите на Дубровник (кнезот Воислав Војновиќ, управувачите на Котор, веројатно, исто така и логофет Георги Повика¹⁷), и сојузниците на Дубровничката република (на пример Балшиќи). Имало, најпосле и „неутрални“, на чиј број припаѓале, веројатно, царицата Елизавета, Волкашин Мрњавчевиќ, логофетите Дејан и Драгослав и некои други велможи и придворни.

¹⁶) Види на пример: Наумов Е. П., Южнославянский эпос..., с. 13.

¹⁷) Види на пр.: Наумов Е. П., К вопросу о датировке некоторых сербских грамот второй половины XIV в. Во кн.: Ставянский архив, М., 1962, с. 15.

Меѓутоа, секако би било погрешно да се смета дека овие „неутрални“ (т.е. во смисла на нивната позиција во однос на Дубровник) политички дејци на српскиот двор немале некакви симпатии или антипатии, доколку во борбата на тоа време учествувале влијателни феудалци и кнежеви, владетели на полу-самостојни феуди и кнежевства што никнувале тогаш. Според нас, можно е да се претпостави дека Волкашин (како и Марко, неговиот син) во тие години припаѓал на бројот на оние „неутрални“ српски властодршци, кои во моментот на конфликтот со Дубровник по благонаклоно се однесувале кон републиката и нејзините интереси. Во прилог на таквата претпоставка зборува не само познатата нам (од подоцните сведоштва) соработка на Мрњавчевиќи и Балшиќи, отвореното постоење на сојуз меѓу нив¹⁸⁾, туку и стремежот на дубровчаните да си обезбедат поддршка од Волкашин (имено во времето на доаѓањето на Марко 1361 г.). Не е случајно што по Оногештскиот мир од 1362 г. владата на Дубровник решила директно да се обрати за соработка кон Волкашин и Балшиќи (20 јануари 1364 г.¹⁹⁾).

Заедно со тоа дубровничките материјали од 1361 г. се интересни за нас и во друг однос. По наше мислење, самото застапништво на Крали Марко во Дубровник (или по наредба на таткото, или по своја иницијатива) за трговците „од Призрен“ претставува уверлив доказ за тоа дека Марко бил заинтересиран за нивната поддршка, бил познат со нив. Со други зборови, овој факт ни зборува за тоа, дека дејноста на Марко во тие години се одвивала во самиот Призрен или во неговиот реон, каде што тој бил местен управник, претставник на царската администрација, или пак исполнувал задачи на царската влада во тој случај, ако царскиот двор се наоѓал во Призрен (како што е познато Призрен бил една од престолнините на Српското царство).

На тој начин, можеме да сметаме за веројатно дека Крали Марко бил испратен во јули 1361 г. во својството на пратеник на српскиот цар затоа, што неговиот татко Волкашин припаѓал на бројот на „неутралните“ велможи и од оваа причина Марко можел да биде сретнат во Дубровник со посрдечен прием, одош то другите придворни на цар Урош. Сепак во дадениов случај ние треба да го поставиме прашањето: можно ли е во тој период, во времето на постепеното и сè позасиленото распаѓање на Душановата држава наполно да се изедначуваат политичките позиции на Волкашин и на неговиот син Марко. Како што е познато, имено тие години се карактеризираат и со постепеното засилување на Волкашин кој малку по малку го истиснува

¹⁸⁾ Види на пр.: Наумов Е. П., Трагите и остатоците од родословот на Дејановиќи. „Историја“, год. X, 1974, бр. I, с. 212.

¹⁹⁾ Јиречек К., Српски цар Урош..., с. 366.

цар Уроша: на почетокот тој е — еден од достоинствениците (во рангот на деспот), потоа соуправувач на Урош со титулата крал, најпосле претендент на сета власт и на сета држава, кој се стремел да создаде своја сопствена династија, задужувајќи го отпорот на другите феудалци и соперници.

За жал, за периодот 1361—1366 г. не располагаме со никакви непосредни факти и сведоштва од зачуваните извори за дејноста на Марко, мошне скудни се и податоците за кариерата на самиот Волкашин. Сепак овие материјали покажуваат дека Волкашин, како што пишува Р. Михаљчиќ, не се ползувал со полна власт при царскиот двор од 1361 г. (критиката на Михаљчиќ, на оваа теза на К. Иречек и Г. Острогорски нам ни се чини уверлива²⁰).

По се изгледа, семоќта на Волкашин се однесува на периодот по 1363 г. и тогаш, веројатно, тој почнува да ги зацврстува своите позиции, подготвувајќи го своето крунисување во својството на крал и соуправувач на цар Урош на крајот од 1365 г.²¹).

Малубројните сведоштва од тоа време веќе не еднаш се разгледувани во литературата; сепак притоа станува збор главно за спорови околу тоа, дали провозгласувањето на Волкашин за крал (т.е. за наследник на соуправувач на Урош) било узурпација или пак официјално утврдување на соуправништвото со согласност на царот Урош. Меѓутоа, не се обраќало притоа доволно внимание на предисторијата на таа „узурпација“ на Волкашин, на тоа дека (по зборовите на М. Орбин) „верните“ придворни на Урош го предупредувале него, биле незадоволни од самовластието на Волкашин²²). Со други зборови, веќе во тие години (т.е. во периодот од септември 1363 до крајот на 1365 г.) постоел конфликт во средината на високата феудална аристократија, сврзан со односот кон севласниот Волкашин и неговиот брат Угљеша, кој поминува потоа во жестока борба меѓу наследниците на Душановото царство, разните кнежеви и владетели.

Ова ни дозволува да допуштиме дека, оценувајќи го провозгласувањето на Волкашин за крал, треба да го признаеме тој факт за реална узурпација, што така и ја разбирале многумина современици (особено анонимните српски летописци и продолжувачот на Данило). Сепак оваа узурпација на Волкашин, како што се чини, била изведена со принудна и формална согласност на царот Урош, кој изгледа, потоа уште чувал дел од блиските до себе личности и некои територии²³).

²⁰ Види на пр.: Михаљчиќ Р., Крај..., с. 63.

²¹ Види на пр.: Михаљчиќ Р., Крај..., с. 84—85 и след.; Острогорски Г., Серска област после Душанове смрти. Београд, 1965, с. 8 и след.; Иречек К., Српски цар Урош..., с. 367 и след.

²² Орбин М., Краљевство Словена. Београд, 1968, с. 43 (сп.: 44,50).

²³ Сп.: Наумов Е. П., Южнославянский эпос..., с. 16—17.

А кога се случил овој политички пресврт, кој претставува важна етапа во процесот на распаѓањето на Душановата империја?

Г.А. Острогорски смета дека крунисувањето на Волкашин се однесува на август или септември 1365 г. (оваа гледна точка ја поддржува и Р. Михаљчиќ²⁴). Ова датирање било предложено од Острогорски затоа што во септември 1365 г. братот на Волкашин, деспот Угleshа станал управувач на Серското кнежество. Сепак таквата директна и непосредна врска на овие два важни настана од политичката историја (т.е. провозгласувањето на Волкашин за крал и установувањето на власта на Угleshа во Сер) нам не ни изгледа толку несомнена.

Работата е во тоа, што самиот факт за постоење на противници на Волкашин при царскиот двор, нивното отворено спротивставување на властољубивите претензии на Волкашин и Угleshа, по наше мислење, дозволува да сметаме дека обата овие настана се однесуваат на различно време. Можеме да претпоставиме дека дури на семоќниот фаворит Волкашин му било полесно и попросто да се избори на ј прв ин за предавање на Серскиот феуд на Угleshа, бидејќи ова кнежество било на периферијата од поседите на царот, очигледно веќе имало забележлива независност од царската влада и не било така сврзано со положбата во центарот на царството, со судбината на престолот на Неманиќи²⁵). Веројатно на Волкашин му било сепак многу потешко да се здобие со согласност на Урош и на другите нему блиски личности (во тој број и на царицата Елизавета) за провозгласување на самиот себе за крал и соуправувач имено затоа, што тоа значело премин на реалната и правната власт во царството во рацете на Волкашин и, уште повеќе, основање на нова династија на Мрњавчевиќи (поради бездетноста на Урош и, изгледа, истиснувањето на заден план на неговите роднини, кон кои, како што е познато, ја вбројувале Милица, жената на Лазар и др.).

Оваа последнава околност, т.е. постоењето во тоа време на несомнени роднини на Урош, дури доста блиски (како неговиот братучед Јован Урош, синот на тесалискиот цар Симеон и др.), според нас му го правела патот на Волкашин кон тронот многу трнлив и тежок имено на последната етапа, во 1364 и особено во 1365 г.

Сево ова нè тера нас да предложиме друго датирање на крунисувањето на Волкашин: крајот на 1365 г. (можеби декември или пак близу до декември таа година, но не август и не септември). Каква позиција пак зазел во овој решавачки мо-

²⁴) Острогорски Г., Серска област..., с. 12; сп. Михалевић Р., Крај..., с. 89.

²⁵) Сп. во нашата рецензија на книгата на Острогорски „Серска област после Душанове смрти“. „Византийский временник“ т. 29, 1968, с. 305.

мент на прогласувањето на неговиот татко за соуправник и (како што на многумина им било јасно тогаш) наследник на на цар Урош синот на Волкашин, Марко?

За да одговориме на ова мошне важно прашање, потребно е да пристапиме кон анализата на првата позната нам грамота на кралот Волкашин, што била издадена во Скопје во јануари 1366 г. Како што е познато, поводот за издавање на грамотата не е толку значаен: предавањето на Рускиот манастир на Атон на едно од селата во Прилепската област (Копривјане), што му припаѓало на феудалецот Новак Мрасоровиќ²⁶⁾. Се разбира, за историчарите-медијевисти оваа грамота е многу поважна и поинтересна со други свои детали: имено, таа ни кажува за издавањето од Волкашин во улогата на соуправувач, дарбени грамоти сосем самостојно и полноправно, независно од Урош, понатаму датумот на грамотата (јануари 1366 г.) ни дозволува во извесна мера да судиме и за датумот на крунисувањето на Волкашин, понатаму — и за тоа дека кон тоа време власта на Волкашин се расширила и на Прилепската област, покрај Призрен, за што знаеме од разгледаните погоре документи²⁷⁾.

Макар што оваа грамота е веќе одамна позната во историската наука, сепак нејзината научноистражувачка анализа до денеска си останува непотполна. По наше мислење сè уште остануваат недоволно изучени и искористени мошне драгоцените сведоштва од таа грамота што ни раскажуваат за титулатурата и претензиите на Волкашин, т.е. за тоа, како всушност изгледало формалното заедничко управување на Волкашин и Урош, за кое пишуваат Острогорски и Михаљчиќ. По наше мислење, сиве овие важни историско-правни детали стануваат особено маркантни ако ги споредиме грамотата на Волкашин и истовремено издадената (исто така во јануари 1366 г. и исто така во Скопје) грамота на деспот Углеша, неговиот брат, кој го потврдил предавањето на ова село Копривјане на Рускиот манастир на Атон²⁸⁾.

Мошне карактеристично и важно за оценката на сложената политичка положба во формално едното Српско-прчко царство е тоа, што во овие две грамоти (на Волкашин и Углеша) нема ни најмало спомнување ниту на царот Урош, ниту на Крали Марко. За жал на оваа карактеристична особеност на дадениите акти во историографијата (во работите на Л. Мирковиќ, Г. Острогорски и др.) фактички не се обраќало внимание²⁹⁾, само на брзина (и патем, не на место, не во

²⁶⁾ Полниот нејзин текст види во: Соловјев А. В., Одабрани споменици српског права (од XII до крају XV века). Београд, 1962, с. 167—169.

²⁷⁾ Види на пр.: Михаљчиќ Р., Крај..., с. 102—103.

²⁸⁾ Новаковиќ С., Законски споменици српских држава средњега века. Београд, 1912, с. 509—510.

²⁹⁾ Види на пр.: Мирковиќ Л., Мрњавчевиќи, с. 15; Острогорски Г., Српска област..., с. 18—19.

текот на анализата на настаните од тие години). Р. Михалчиќ забележува дека во грамотата на Волкашин сосем не е споменат неговиот врховен господар и соуправувач — цар Урош³⁰). Сепак притоа на Р. Михалчиќ којзнае зошто таквото чудно премолчување не му изгледа неразбирливо и тој е склон во тоа да види обична пројава на правата на соуправувачот внатре во рамките на заедничката држава. Инсистирајќи на тезата за заедничкото управување на Урош и Волкашин, Р. Михалчиќ одново ги приведува таквите познати во историската литература факти, како ковањето на една монета од царот и кралот, нивното сликање заедно на фреските во Псаќа, најпосле нивното заедничко пратеништво (есента 1366 г.) во Дубровник³¹). Кон овие материјали, се разбира, може да се приклучи и соопштението на М. Орбин за тоа дека Урош сам го прогласил Вукашина за крал³²).

Меѓутоа, како што покажуваат зачуваните грамоти од 1366 и 1370 г., односите меѓу овие соуправувачи сосем не биле толку пријателски, идилично мирни дури скоро по крунисувањето на Волкашин. Всушност, обрнувајќи се кон текстот на грамотите на Урош, Волкашин и Угљеша, издадени во 1366 г., веднаш забележуваме дека во Урошевата грамота на војводата Николај Станевиќ (тоа е последниот познат нам документ од канцеларијата на Урош — од 9 мај 1366 г.) воопшто не се спомнува кралот Волкашин, а во неопределени изрази се зборува за некаков можен „наследник на царството“³³). Таквото премолчување не може да биде случајно, бидејќи грамотата била напишана во Скопје, каде што исто така се наоѓал и соуправувачот на царот Волкашин.

Уште поречовити во оваа смисла се погореспоменатите две грамоти на браќата Мрњавчевиќи на Рускиот манастир. Овде Волкашин како сосем полноправен, законски и индивидуален господар изјавува дека кралевскиот чин му е даруван од бога, дека бог (а не неговиот врховен сизерен Урош) „постави ме господина всему стежанию, реку же земли Срѣбскои и Помориюи странам Западним и всему Дису...“³⁴) да забележиме дека во исти такви изрази го определува потеклото и границите на својата власт самиот цар Душан³⁵).

³⁰ Михалчиќ Р., Крај..., с. 123.

³¹ Исто таму, с. 91—82; Острогорски Г., Серска област..., с. II, Марковић А., Мрњавчевиќи, с. 14—15.

³² Орбин М., Краљевство..., с. 43; сп. Острогорски Г., Серска област..., с. 10.

³³ Соловјев А. В., Повеље цара Уроша у Хиландарском архиву. „Богославље“ 1927, св. 4, с. 293.

³⁴ Соловјев А. В., Одабрани споменици..., с. 167.

³⁵ Сп на пр.: исто таму, с. 143, 160 (во грамотата на Урош 1357 г.) и др.

Ќе укажеме во овој контекст уште на еден важен детал кој е во противречност со познатите нам материјали за соуправувачите на врховниот господар во Србија и Византија. Како што е познато, соуправувачите само ги потврдувале издадените порано акти на својот врховен сизерен, издавајќи одделни акти или пак правејќи сопствени зиписи (како на пример, кралот Урош во 1352—1353 г. на грамотата на својот татко³⁶). Честопати во српските грамоти за потврдување на земјишните подарувања се зборува за согласноста на постариот син-наследник, за неговото присуство или дури помош на овој или друг манастир³⁷).

Сепак „од бога поставениот крал“ Волкашин постапува овде, во својата грамота од јануари 1366 г., сосем поинаку. Тој самостојно издава грамота, не повикувајќи се на претходниот акт на царот и врховен заповедник (по наше мислење, таква грамота на Урош воопшто не постоела), уште повеќе, тој сам (без секако повикување на царот) зборува за својот иден наследник „на stole кралевства ми“, сепак не именувајќи го овде својот постар син Крали Марко³⁸).

Зошто во оваа грамота не е именуван Марко? По наше мислење имено затоа што грамотата на Волкашин (повторно потврдуваме, издадена од него во својството на самостоен господар) се потврдува со специјална грамота од братот на кралот — деспотот Углеша. Со други зборови имено Углеша истапувал во јануари 1366 г. како веројатен наследник на кралот Волкашин, а сосем не Крали Марко.

Во прилог на таквиот заклучок зборува и наведената погоре околност, т.е. обичното потврдување на основната грамота од неговиот соуправник и наследник. Уште поважен во дадениов контекст е другиот факт, веќе бегло одбележен од Г. Острогорски³⁹), а имено повторувањето од Углеша на титулата на својот брат: Углеша исто така свечено објавува дека бог „посави ме господина реку же земли Срьбьскои и всемь Грькокомь и Помории...“⁴⁰) Токму исто така самовласно зборува Углеша и за својот наследник „на stole деспотства ми“⁴¹).

Со други зборови, по наше мислење анализата на овие грамоти на Волкашин и Углеша сведочи не само за „тесната врска“ меѓу браќата Мрњавчевиќи и подвластените ним територии, за постоењето на заедничкото ним „семејно“ господство (исто како и кај Балшиќи, Дејановиќи⁴²). Всушност, согласно

³⁶) Види: Новаковић С., Законски..., с. 483, 704—705 и др.

³⁷) Види на пр.: Соловјев А. В., Одабрани..., с. 18, 20, 116, 128, 135, 150; Новаковић С., Законски споменици..., с. 661, 671, 674, 676.

³⁸) Соловјев А. В., Одабрани..., с. 168.

³⁹) Острогорски Г., Серска област..., с. 19.

⁴⁰) Новаковић С., Законски споменици..., с. 509.

⁴¹) Исто таму, с. 510.

⁴²) Острогорски Г., Серска област..., с. 20, 24—25.

со целите на нашата работа можеме да зборуваме уште и за тоа, дека Волкашин во јануари 1366 г. не го разгледувал Крали Марко во својството на свој официјален наследник. Разгледаните од нас грамоти исто така покажуваат, дека расширената во литературата гледна точка за заедничкото управување на Урош и Волкашин всушност се покажува еднострана и неточна.

Судејќи по зачуваните грамоти, реалниот момент на соуправувањето на царот и кралот Волкашин бил мошне краток и, по сè изгледа, се завршил веќе кон јануари 1366 г. Потоа, како што се гледа од грамотата на Урош и од разгледаните акти на браќата Мрњавчевиќи, секој „соуправувач“ воопшто не сметал на постоењето на другиот, не спомнувал за него, водел самостојна политика. Разликата меѓу соуправувачите, сепак, била огромна: власта на цар Урош сè повеќе ослабувала, а славољубието и претензиите на кралот Волкашин сè повеќе растеле (за последново, како што е познато, пишувал и М. Орбин).

И притоа Волкашин не само што не го провозгласува погариот син Марко за свој наследник, не само што не го спомнува, туку го истакнува на преден план братот — Угљеша. Уште повеќе, Марко не добива на крајот од 1365 или почетокот на 1366 г. никаква свечена титула (деспот, кесар, севастократор), што биле давани на приврзаниците на Вукашин (кесарот Новак, севастократорот Влатко) или биле добиени од други видни феудалци на тоа време (деспотот Тома Прелјубовиќ, севастократорот Влах Матаранго, севастократорот Јунак). Ако порано (изгледа од 1360 г. или порано) Марко бил просто „деспотовиќ“, т.е. син на деспот Волкашин, сега (од крајот на 1365 г.) тој бил само „кравевиќ“, но не носел никаква раскошна придворна титула.

Исто така, без секаква титула, (само со епитет „предраг син“) Марко се појавува и во познатата грамота на кралот Волкашин на дубровчаните од 5 април 1370 г.⁴³). Во што е одговорот на прашањето за причината на таквата „студенина“ на Волкашин кон Марко?

По наше мислење, одговорот на загатката е во онаа позиција што ја зазел Крали Марко уште во моментот на крунисувањето на Волкашин, т.е. на освојувањето на власта од него со принудна согласност на Урош. Како што се чини, Уроша тогаш го поддржувале не само Лазар, Никола Алтомановиќ и Бранковиќи; изгледа со Урош останале и Крали Марко, и логофетот Георги, веројатно војводата Никола Станевиќ и др. придворни.

Токму затоа ние немаме можност да добиеме конкретни податоци за животот на Марко во 1366—1369 г., бидејќи лише-

⁴³ Стојановиќ К., Старе српске повеље и писма, кн. I, д. I, Београд, 1929, с. 116 (заедно со Марко овде е именуван и Андрејаш).

ниот од реална власт цар и неговиот двор, веројатно тогаш лутаат по разни кошиња на распаднатото царство барајќи поддршка од овие или оние феудалци, па веќе речиси не издаваат грамоти, кои од своја страна и немаат сила во очите на непокорните „поданици“ на бессилниот цар.

Вистина, во литературата беа искажани некои претпоставки за политичката улога на Марко во тој период, кои заслужуваат подробно разгледување. Така, М. Ивановиќ пишува дека во 1366 г. Марко патувал во Дубровник со пратениците на царот, очигледно потпирајќи се на погоре споменатите сведоштва од Дубровничкиот архив за пратеништвото 1361 г.⁴⁴⁾

Меѓутоа, како што веќе покажа К. Иречек, соодветните протоколи од архивот на Дубровник за 1366 г. не даваат основи за таков заклучок. Во тие материјали воопшто не е споменато името на српскиот пратеник, кој во ноември 1366 г. пристигнал со барање за исплата на годишната обврска што Дубровничката република била должна да ја плаќа на српскиот цар. Уште повеќе, скудните редови од овие протоколи ни даваат можност да ги исправиме очигледните грешки и неточности што се среќаваат во литературата во врска со анализата на овие дубровнички материјали.

Работата е во тоа, што веќе К. Иречек го забележал постоењето во овие дубровнички протоколи од крајот на 1366 г. на очигледна бркотија: овде наспоредно се употребуваат р а з н и титули — „српски крал“ и „српски император“. Како што правилно укажува Иречек, ова навистина означувало дека врховната власт во Српското царство тогаш му припаѓала не на едно лице (т.е. на цар Урош), кого дубровчани го именувале во тој момент со „цар“ или „крал“; всушност станувало збор за двајца врховни управувачи — за царот Урош и за кралот Вукашин⁴⁵⁾.

Сепак карактеристично е што бркотијата, сврзана со дубровничките протоколи од 13—27 ноември 1366 г., сосем не се исцрпува со тоа. Пред се, во литературата (во работите на Иречек и др.) по овој повод, нема јасност: се зборува или за е д е н пратеник на српскиот цар, или пак и п р а т е н и ц и на српскиот двор, за пратеници на српскиот цар и крал (т.е. за заедничко нивно пратеништво⁴⁶⁾). Меѓутоа во овие протоколи постојано се спомнува е д е н п р а т е н и к на српскиот двор, сепак во решението од 23 ноември тој е наречен „пратеник на господин императорот“, а на 27 ноември — „пратеник на господин императорот и господин кралот“⁴⁷⁾. По наше мислење, да ја разрешиме ова загатка (т.е. дали било во Дубровник едно прате-

⁴⁴⁾ Ивановиќ М., Натпис..., с. 21.

⁴⁵⁾ Иречек К., Српски цар..., с. 367—368.

⁴⁶⁾ Иречек К., Српски цар..., с. 367—368; Михаљчић Р., Крај..., с. 91; Острогорски Г., Серска област..., с. II.

⁴⁷⁾ Иречек К., Српски цар..., с. 368, заб. 76.

ништво од царот и од кралот Волкашин или пак само еден пратеник), ни помага разјаснувањето на другото замрсено прашање што настанало во Дубровник при појавувањето на српскиот пратеник.

Како што е познато, тогаш во преговорите настанала голема бркотија, бидејќи пратеникот на српскиот цар побарал да се исплати давачката, меѓутоа оваа давачка била веќе порано исплатена на кнегината Гоислава врз база на барањето на самиот цар Урош. Со други зборови, зошто пратеникот на српскиот цар на 13 ноември 1366 г. бара од владата на Дубровник исплата на давачката, кога на 26 октомври истата година царот нарачал оваа давачка да се исплати на кнегината Гоислава?

По наше мислење разрешувањето на загатката овде е мошне просто. Се разбира, најблиските придворни на царот Урош одлично знаеле како треба да се распореди данокот од Дубровник; со самото тоа, станувало веќе збор за управувач кој може да истапува од името на царот, но сосем не се обзирал на него, не ја зел предвид ни околноста дека самиот цар можел да ја добие оваа давачка од дубровчаните или можел да ја предаде на своите вазали.

Се разбира, таквиот управувач можел да биде и навистина бил кралот Волкашин, кој во дадениов случај испратил свој пратеник од името на српскиот цар. Фактот, што двата српски двора (т.е. царскиот и кралевскиот) сосем не биле поврзани (како што се гледа од ова), уште повеќе, не се труделе да водат некаква усогласена политика по однос на Дубровник, јасно покажува дека всушност и на крајот од 1366 г. немало никакво реално заедничко управување (или соуправување) на Урош и Волкашин. Имало тогаш сосем друго, а имено, стремеж на Волкашин да истапува во својството на полноправен властодржец на Српското царство, формално да го користи повикувањето на името на царот за сопствените планови, за сопственото зацврстување (впрочем ова се гледа и од погоре разгледаната грамота на Волкашин на Рускиот манастир).

Заедно со тоа, следствено, ние можеме да ги разгледуваме овие дубровнички протоколи и како доказ за тоа, дека Марко (ако бил тогаш тој при царскиот двор) не можел да пристигне во Дубровник на крајот од 1366 г. со порака од својот татко Волкашин. Разијдувањето и тивкото непријателство на двајцата српски сизерени (царот и кралот) биле тогаш веќе толку очигледни, што не можело да станува ни збор за заедничко нивно пратеништво во Дубровник или по некаков друг повод.

Каде се наоѓал тогаш Марко? Во литературата веќе беше искажано мислење дека во тој период на пораст на феудалниот хаос и децентрализација на сета огромна територија на Душановата империја (т.е. во 1366—1369 г.) Крали Марко по налог на Волкашин управувал со градот Костур. По зборовите на Р. Михаљчиќ, „ако синот на Волкашин и зетот на Радослав Хлапен —

Марко управувал со Костур, како што не известува Орбин, а кралот (т.е. Волкашин — Е.Н.) несомнено му доверил некаква област, то ова претставува уште еден доказ кој зборува за семејната, поседничката власт на Мрњавчевиќи⁴⁸⁾.

Сепак да видиме на што се засновува оваа претпоставка за намесничката власт на Крали Марко во Костур уште во периодот на хегемонијата на Мрњавчевиќи (Вукашин и Угleshа), т.е. до провозгласувањето на Марко во 1370 (или на почетокот од 1371 г.) за „млад крал“. Повикувањето на Р. Михаљчиќ на бракот на Марко и ќерката на Хлапен, за жал, не ни дозволува да судиме за точната хронологија на овој настан и, можеби, за престојот на Марко на југот од поседите на Волкашин. За жал, ние ништо не знаеме за односите на Волкашин и Хлапен, за политиката на Хлапен кон неговите северни соседи.

Од своја страна Орбин пишува дека Костур му припаѓал на Марко дури по загинувањето на Волкашин во Маричката битка: „По смртта на кралот Волкашин неговиот син Марко ги држел Костур, Охрид и Арг во Мореја“⁴⁹⁾. Нам ни се чини дека Крали Марко навистина можел да завладее со Костур дури по Маричката битка, кога во тој дел од Балканскиот полуостров се случувале нови промени на политичката карта, во тој број и познатите нам од „Историјата“ на Халкокондил промени во судбината на поседите на некој жупан Никола⁵⁰⁾. Во прилог на таквиот заклучок, како што ни се чини, можат да се приведат и следниве размислувања.

Како што е познато, во Воден сè до 1367 г. во својството на фактички самостоен управувач се наоѓал синот на знаменитиот војвода на Цар Душан — Тома Прелубовиќ⁵¹⁾. Може да се претпостави дека Тома бил во пријателски односи со управувачот на г. Верија — Радослав Хлапен (Хлапен бил негов очув), со тесалискиот цар Симеон (1358—1370), кој бил негов тест и со царот Урош, кој им дал во 1357 г. дарбена грамота на Тома и на неговата мајка. Оттука може исто така да се допушти дека постоењето на таков сојуз на управувачите на Верија, Тесалија и Воден го правело сè до 1370 г. малку веројатно проширувањето на поседите на Волкашин на југ од Охрид, каде што во 1369 г. се наоѓал неговиот вазал — кесарот Новак⁵²⁾. Во овој контекст треба да додадеме дека според византискиот историчар Халкокондил г. Костур му припаѓал (изгледа, во 60-те години на XIV в.) на жупанот Никола или пак на охридскиот

⁴⁸⁾ Михаљчиќ Р., Крај..., с. 110, сп. исто таму, с. 170.

⁴⁹⁾ Орбин М., Краљевство..., 68.

⁵⁰⁾ Види на пр.: Наумов Е.П., Трагите и остатоците од родословот на Дејановиќи. „Историја“, год. X, 1974, бр. I, с. 208.

⁵¹⁾ Дестунис Г.С., Историческое сказание инокa Комнина и инокa Прокла о разных деспотах Эпирских и о тиране Фоме Прелумбове Комнина, деспоте. СПб, 1858, с. II.

⁵²⁾ Види на пр.: Жиречек К., Историја Срба, т. I, Београд, 1952, с. 248.

севастократор Бранко Младеновиќ, но никако не на Кралот Волкашин⁵³). Со други зборови, ако се сумираат сите овие размислувања, може да се направи заклучок дека, по секоја веројатност, бракот на Крали Марко и на ќерката на Хлапен треба да се датира со периодот по 1371 г., кога во околностите на жестоки меѓусебни војни на разни феудални династи Марко бил принуден да ја пренес својата резиденција од Призрен во Прилеп, кој тогаш и станал престолнина на неговите поседи.

Ќе забележиме исто така, дека сите овие индиректни сведоштва, по наше мислење, ја потврдуваат и нашата претпоставка оти сè до крајот на 1369 или пак до почетокот на 1370 г. Крали Марко се наоѓал при дворот на српскиот цар Урош, во бројот на немногуге блиски нему личности, но никако не заедно со својот татко — кралот Волкашин. Како што е познато, дури во април 1370 г. Марко прв пат се спомнува во Волкашиновата грамота на Дубровник⁵⁴). Од што бил предизвикан толку остриот и неочекуван пресврт во политичката кариера и судбина на крали Марко?

Нам ни се чини дека причина за тоа било разбивањето (веројатно на крајот од 1369 г.) од Волкашин на онаа коалиција на непријателските спрема него феудални управувачи (меѓу нив биле Никола Алтомановиќ, Лазар Хребеляновиќ, можеби, Вук Бранковиќ); како што изгледа, оваа коалиција на Волкашин ја поддржувал (колку што било во негова сила) и царот Урош, за што може да се суди и врз основа на соопштенијата на М. Орбин⁵⁵). По таквото разбивање царот Урош губи секаква можност да ја сочува макар номиналната врховна власт во Српско-грчката држава (сосем е можно тој и да се наоѓал сега на поседите на Волкашин) и владата на Дубровник смета за неопходно за потврдување на поранешните привилегии да се обрати само на Волкашин⁵⁶).

Грамотата на Волкашин, издадена на 5 април 1370 г. во Пореч на Брод како одговор на барањата на дубровчаните, претставува голем интерес во врска со целите на оваа статија. Мошне карактеристично е, како што веќе забележувавме погоре, што овде прв пат Крали Марко е именуван официјално редум со таткото. Неговиот татко, семоќниот крал Волкашин истапува како полноправен и единствен (уште повеќе, „богом даден“) господар на сето наследство на Душан — „господин земли Србьскои и Грьком и западним странама“, како основач на сопствена династија. Токму затоа Волкашин свечено ги именува овде своите блиски — „премилата кралица“ Алена и „пре-

⁵³) Наумов Е.П., Трагите и остатоците..., с. 206—207.

⁵⁴) Стојановић Л., Старе српске повеље..., д. I, с. 116.

⁵⁵) Сп. Михалчић Р., Крај..., с. 117—124.

⁵⁶) Исто таму, с. 123—124.

милите синови на кралството мое Марко и Андрејаш⁵⁷⁾. Сепак по однос на неговиот неоспорен наследник — Крали Марко е забележлива, по наше мислење, некаква студенина или извесна претпазливост на Вукашин.

Всушност, дури сега, по разбивањето на своите противници Волкашин не брза да го назначи Марко за свој официјален наследник и соуправувач. Марко за него е — сè уште само „драг син“, но не повеќе; Волкашин не ќе му даде на Марко никаква блескава титула (на пример, деспот, кесар, севастократор, најпоследно, „млад крал“). Напротив, дури во заклучните редови на оваа грамота Волкашин мошне неопределено ја предвидува можноста, спомнувајќи а н о н и м е н свој наследник — кого бог ќе повели, кому „по кралевству ми с настолнику бити и сдржати скифтри кралевства ми“ (но, на тој начин, сосем не спомнувајќи го Марко за свој наследник⁵⁸⁾).

Таквото официјално провозгласување на Марко за свој соуправувач и наследник, како што знаеме од новопронајдениот Призренски натпис, се одржало нешто подоцна, веројатно летото, или пак на крајот од 1370 г. Како што е познато, овој натпис е датиран дури со годината: 6879 г. од создавањето на светот (т.е. од 1 септември 1370 до 31 август 1371 г.⁵⁹⁾). Овој натпис служи и како важен доказ за тоа дека „младиот крал Марко“ очигледно за своја престолнина го имал градот Призрен, каде што тој дури се занимавал со црковно строителство. Ова ни дозволува да судиме за тоа, дека имено северните поседи на Вукашин (т.е. јужна Србија и некои соседни области) му биле предадени на Крали Марко. Токму затоа, како што знаеме од еден од дубровничките документи, Марко учествувал во подготовката на походот на Волкашин и Балшиќи против Никола Алтомановиќ на почетокот на јуни 1371 г.⁶⁰⁾.

Во што била причината за ова официјално провозгласување на Крали Марко (како што покажуваме, за толку задоволството објавување на наследникот и соуправувачот на Волкашин?) Се разбира, на наше располагање има многу малку документарни сведоштва, но сепак некои претпоставки можат да се искажат. Пред сè, како што е познато, со полн успех се овенчала „узурпацијата“ на државната власт од Волкашин: царот Урош бил сосем бессилен и симнат од политичката сцена и основана е нова династија. Воедно назначувањето на Марко за соуправувач за северната половина на Душановото царство, очигледно било во определена врска и со широките и бучни надворешнополитички планови на Волкашин и Угљеша на југ и југоисток.

⁵⁷⁾ Стојановиќ Л., Старе српске повеље..., I, с. 116.

⁵⁸⁾ Стојановиќ Л., Старе српске повеље..., д. I, с. 117.

⁵⁹⁾ Ивановиќ М., Натпис..., с. 20.

⁶⁰⁾ Види на пр.: Жиречек К., Српски цар Урош..., с. 374, заб. 99.

Како што е познато, пролетта 1371 г. Угледша веќе отворено објавил за својата намера да истапи против Турците (на пример, во грамотата на Ватопедскиот манастир⁶¹). Сосем е веројатно замислата за антитурски поход да била сврзана и со плановите за проширување на влијанието на Волкашин и Угледша во јужната половина на Душановата империја — во „Романија“. Можеби тогаш биле преземени и некои обиди да се средат односите со Хлапен, со новиот цар на Тесалија — Јоан Урош (синот на Симеон), кои од своја страна се услогласуваат со познатите стремежи на Угледша да дојде до помирување и сојуз со Византија против Турците.

Најпосле не можеме сосем да исклучиме уште една многу важна околност. Можно е Волкашин да го назначил Марко за свој соуправувач и претставник во северните области на царството поради врските на Крали Марко со царот Урош; со други зборови, поради долгиот престој на Марко на дворот на Урош Крали Марко можел да се разгледува како „најзгодна“ политичка фигура, како политички деец кој можел да се ползува со некакви симпатии во средината на бившите вазали на цар Урош (таквите, како жупанот Никола Алтомановиќ, кнез Лазар, Вук Бранковиќ и др.), можел да биде корисен при дипломатските односи со Дубровник и со др. западни соседи.

Во овој контекст умесно е да ги приведеме следниве размислувања на М. Ивановиќ: „Не станал ли Марко популарна личност, користејќи се со љубовта на народот, радо добивајќи прием и на дворот на Волкашин, и на дворот на Урош, активно занимавајќи се со државна дејност, — веќе во тие десет години, што ѝ претходеа на Маричката битка, во времето на својата младост и созревање? Именувањето Крали, со кое го знаат народот и легендите, веројатно потекнува од тоа време (на животот) на Марко, од времето кога тој навистина бил кралевич и „млад крал“. Дваесетичетиригодишното управување на Марко во својството на крал (1371—1395), кое се одвивало во мрачното време на вазална зависност од Турците, останало во сенката на оние години кога Марко бил кралевич во епохата на царството“⁶²). Се разбира, во тие размислувања на М. Ивановиќ има очигледни преувеличувања и неточности (да потсетиме макар на студеноот непријателство на „соуправувачите“ Волкашин и Урош, поради што тешко да можеле радо да го примаат Марко на едниот или на другиот двор и т.н.).

Во исто време, природно, во овие размислувања се обраќа внимание и на важни околности, сврзани со мошне интересен проблем кој одамна се опсудува во научната литература.

⁶¹) Види на пр.: Острогорски Г. Серска област..., с. 141.

⁶²) Ивановиќ М., Натпис..., с. 21.

Го имаме предвид прашањето за причините за популарноста на Крали Марко во јужнословенската народна поезија⁶³). Всушност, ако го разгледуваме ова сложено прашање не можеме да не ги земеме предвид именувањата Крали Марко во многу епски песни, уште повеќе, како што настојувавме да покажеме, не можеме да не го имаме предвид несомнениот факт за постоењето на историски веродостојни (или пак; поверодостојни) епски дела, што можеле да ги одразуваат стварните настани од втората половина на XIV в. по однос на политичката улога и дејност на Марко во тој период⁶⁴).

Во врска со ова, по наше мислење неопходно е да направиме анализа на познатата епска песна „Урош и Мрњавчевиќите“. Како што знаеме, ова дело го привлекувало вниманието на многумина: на српскиот револуционер-демократ Светозар Марковиќ⁶⁵), на специјалистите по фолклор (Н. Банашевиќ, В. Ѓуриќ и др.⁶⁶) и по историја на уметноста⁶⁷). Овде е место да потсетиме на тоа, дека уште Светозар Марковиќ јасно покажува оти оваа песна „Урош и Мрњавчевиќите“ прекрасно ни ги разоткрива „идеалите на праведноста на српскиот дворјанин и царскиот вазал на XIV век“, „како ја разбира праведноста на благородниот дворјанин на XIV век“ Марко, кој „како верен вазал го решава прашањето во корист на правата на наследникот на законската династија“. Марковиќ сосем правилно потврдува дека „за народ овде и не се спомнува“, дека „Марко сосем не спори оти на Волкашин законски му припаѓа кралството, деспотството — на Углеша, а на Гојко — Војводството⁶⁸)“.

Мошне важна е исто така и околноста дека оваа страна на идејната содржина на песната „Урош и Мрњавчевиќите“, т.е. изделувањето на мотивите на феудалната правда и законитост го одбележува и Н. Банашевиќ, кој во својата книга се повикува и на слични песни („Чие е царството“ и др.⁶⁹). Како што е познато В. Ѓуриќ се обидува на овој проблем да му даде поши-

⁶³) Види на пр.: Наумов Е.П., Южнославјанский Эпос..., с. 34—39; Саздов Т., Грива тресе, бисер рони (Епски народни песни). Скопје, 1970, с. 6; Пенушлиски К., Јуначки народни песни. Скопје, 1968, с. II; Нанески Д., Митот..., с. 42; Саздов Т., Марко Крале во македонската народна поезија. Предавања на XI семинар за македонски јазик, литература и култура. Скопје, 1979, с. 202; Пенушлиски К., Дијалог за Крале Марко, Скопје, 1979, с. 10—12 и др.

⁶⁴) Види на пр.: Наумов Е.П., Южнославјанский Эпос..., с. 43—51; сп. Пенушлиски К., Дијалог..., 21, 23.

⁶⁵) Маркович Св., Избранные сочинения. М., 1956, с. 178—179.

⁶⁶) Види на пр.: Бабашевиќ Н. Циклус Марка Краљевића и одједи француско-талијанске витешке книжевности. Скопје, 1935; Ѓурић В. Народне песме о Краљевићу Марку. Београд, 1951; и др.

⁶⁷) С. Радојчић. Текстови и фреске. Нови Сад, 6. г., с. 102—103.

⁶⁸) Маркович Св., Избранные сочинения, с. 179 (курзивот на Марковиќ).

⁶⁹) Бабашевиќ Н., Циклус..., с. 17—25.

рока интерпретација, покажувајќи дека Урош како заштитник на Уроша истапува всушност во улогата на чувар на државното единство, противник на раздробувањето на царството и разделувањето на поседи на разни велможи⁷⁰⁾.

Притоа, сепак, малку се обраќало внимание на проблемот на соодветството на содржината на песната „Урош и Мрњавчевиќите“ (како и на други, аналогични дела од епосот) на историските настани од втората половина на XIV в., на конкретните сведоштва од современите писмени извори, што ги разгледаваме погоре, т.е. на прашањето за историската веродостојност на овој, доста малуброен (како што веќе одбележуваше Н. Банашевиќ⁷¹⁾) круг епски песни за Крали Марко. Како што е познато, разгледувајќи ги овие песни Н. Банашевиќ се обидува (впрочем, без доволно аргументираност) да ја докаже нивната врска и зависност од западноевропската легенда „Крунисувањето на Луј⁷²⁾“. Притоа Н. Банашевиќ смета дека појавата на Марко во епските песни како заштитник на царот Урош (во противтежа на сопствениот татко) претставува поетска измислица, „изум на пеачот“, кој настоел да го засили уметничкиот ефект, да го истакне на тој начин негативниот лик на узурпаторот и „злодеј“ — кралот Волкашин⁷³⁾.

Според мислењето на Банашевиќ, дојдената од Запад преку Далмација легенда за крунисувањето на синот на Карл Велики (Луј) можно било „лесно да се примени кон настаните во Српската држава во управувањето на Урош“, а настанатата на тој начин песна „во најмала мера одговарала на историјата, зашто од Марко таа создала не само верен слуга на Урош, туку и негов прославувач⁷⁴⁾“. За жал, Банашевиќ, покренувајќи таква теза, не го земал предвид реалниот одраз на тогашните настани во сеќавањето на народот, во сознанието на современите, уште повеќе — во зачуваните сведоштва од писмените споменици.

Овие разгледани погоре податоци од малубројните дојдени до нас писмени извори од втората половина на XIV в., посебно од епохата на распаѓањето на Српско-грчкото царство, уверливо покажуваат, дека основните настани од тоа време им биле доволно познати на современите, на кои воопшто не им било потребно да прибегнуваат кон позајмувања од западноевропските преданија за карактеристика на таа сложена положба во државата на цар Душан.

Всушност, ако се обратиме кон конкретната историска содржина на песната „Урош и Мрњавчевиќите“ (како, Впрочем, во извесна мера и на аналогичните песни), ние во неа ќе најдеме наполно реални мотиви од историската стварност на тоа време.

70) Бурић В., Народне песме..., с. 20—21.

71) Банашевић Н., Циклус..., с. 17.

72) Исто таму, с. 25—32.

73) Исто таму, с. 34, 43.

74) Исто таму, с. 32—33.

Ќе укажеме, на пример, на сјајната оценка на жестоката борба на моќните велможи (Волкашин и др.) за наследството на Душан, за власта во Српско-грчкото царство; ќе укажеме исто така на мотивот на службата на Крали Марко на дворот на Урош или на неговата подршка на Урош како противтежа на семејните браќа Мрњавчевиќи. Овој историски мотив, како што се трудеваме да покажеме погоре, доволно јасно се документира на материјалот од настаните 1366—1369 г. и на познатите нам историски извори за тоа време. Со други зборови, спротивставувањето на таткото и синот, Волкашин и Марко, при определувањето на судбината на Српското царство сосем не било „среќен изум“ на некој анонимен пеач. Уште повеќе, како што се обидувавме да докажеме порано, дури фигурата на војводата Гојко не може да биде признаена за измислена, макар што нам не ни се познати неговите родбински односи и врски со родот на Мрњавчевиќи⁷⁵).

Сосем е разбирливо дека песната „Урош и Мрњавчевиќите“, како и аналогните песни, претставува народно осмислување и толкување на важните настани од историјата. Затоа во неа, се разбира, наоѓаме и сведоштва од подоцнежни дополнувања, преработки, кои се резултат на многувековното постоење на овие стари преданија за пропаѓањето на Српското царство во живата свест на народот. Сево ова, природно, бара опстојна анализа, но сепак веќе и сега, по наше мислење, може да се направи заклучок дека посочените епски дела (песните „Урош и Мрњавчевиќите“, „Чие е царството?“ и др.) можат да бидат ставени во бројот на т.н. „историски веродостојни“ епски песни, т.е. песни кои сочувале во извесна мера и во народното осмислување важни историски преданија, известувања за значајни историски настани, врежани во паметењето на непознатите народни пеачи. Се разбира, овие песни не треба да се сметаат за праизвори, не треба да ги ставаме во бројот на таквите историски споменици на усната народна традиција што имаат еднаква вредност со писмените извори од втората половина на XIV в. Сепак, во дадениов контекст ако зборуваме за искористувањето на вторичните извори (таквите како делото на М. Орбин и др.), не би било исправно да забораваме за постоењето и на таквите споменици од народното творештво кои до наши дни зачувале раскази за времето на распаѓањето на Душановата империја.

Завршувајќи го разгледувањето на сите овие сведоштва од историските извори за улогата на Крали Марко во периодот на распаѓањето на Српско-грчкото царство, би сакале уште еднаш да ја потцртаме важноста од темелното изучување на сите зачувани документарни материјали за тоа време. За да ги прошириме нашите претстави за реалниот тек на жестоката поли-

⁷⁵) Наумов Е.П., Южнославјанский Эпос..., с. 28—29.

тичка борба во тие години, како што покажувавме погоре, неопходно е извонредно внимателно да се сопоставуваат сите малбурјни информации од современите извори, да се трудиме да ги разјасниме причините за неразбирливото „премолчување“ во достапните нам споменици за овој или оној државен деес, за зафатената од него позиција и за конкретното дејствување.

Честопати таквото „премолчување“, како што веќе покажувавме на примерот од списокот на наследниците на Душан (од „Историјата“ на Л. Халкокондил,⁷⁶) ни дава можност многу подлабоко, пополнио да го претставиме стварниот распоред на силите на феудалните управувачи на територијата на Српско-грчкото царство што било во распаѓање во 60—те и во почетокот на 70—те г. на XIV в., понатаму — реалните заемни односи меѓу номиналните соуправувачи и врховните господари на државата, т.е. царот Урош и кралот Волкашин. Уште повеќе, извршената анализа на современите извори, по наше мислење, ни дозволува да судиме за тоа, дека во постојната историографија понекогаш се среќаваат (при оценката на заемните односи на Урош и Волкашин) очигледни неточности и слабо аргументирани заклучоци, кои се последица, како што изгледа, од стремежот на некои автори да го докажат постоењето на цврста согласност и „соуправништво“ на овие двајца сизерени спротивно на порано расширената концепција за Волкашиновата „узурпација“ на власта на законскиот наследник — царот Урош. Всушност, како што можеме да судиме според разгледаните сведоштва, таквото „соуправништво“ на Волкашин и Урош било мошне краткотрајно, и веќе од 1366 г. можеме да зборуваме за „узурпација“ на Волкашин, т.е. така како што ја оценувале тогаш политичката положба непознатите српски летописци и продолжувачи на зборникот на Данило.

Воедно, анализирајќи го сиот достапен нам материјал од историските извори, можеме да направиме исто така заклучок за посебната политичка позиција што ја зазел во 1366—1369 г. Крали Марко, кој, по сè изгледа, се наоѓал тогаш при дворот на цар Урош, а не покрај таткото — кралот Волкашин. Оваа околност, се разбира, е мошне важна за показот на острите противречности во врвовите на владеачката феудална класа, исто како и за анализата на интересниот проблем за причините на огромната популарност на фигурата на Крали Марко во јуж-

⁷⁶) Наумов Е.П., Трагите..., с. 212, сп. с. 210.

нословенскиот епос, за изделувањето во широкиот круг епски песни за Крали Марко и за другите Мрњавчевиќи на определена група т.н. историски веродостојни (или поверодостојни) дела од епосот, што ги одразуваат претставите на народните пеачи за бурните времиња на сломот на огромното Српско-грчко царство.

Превел од руски јазик
ЕВТИМ КАФЕЦИСКИ

Evgenij Naumov

TESTIMONIES FROM THE HISTORICAL SOURCES ABOUT KRALI MARKO (KING MARKO)

(During the Period of the Fall of Serbo-Greek Kingdom Between
1356 and 1371)

S u m m a r y

The topic of this article represents historical testimonies about the activity of King Marko during the Period of the Fall of Serbo-Greek Kingdom Between 1356 and 1371. On the base of concrete analysis of the contemporary sources the author has faced the evident incorrect and badly argued conclusions in the existing historiography regarding many questions which directly refer to the personality and activity of King Marko in the mentioned period.

After the fundamental analysis of the historical sources he had at his disposal, it is possible to conclude that there was „mutual management“ between the King Urosh and King Volkashin and after that turned up an usurpaton of Volkashin. During these events King Marko was in the court of King Urosh, but not by his father Volkashin. As a king's man he has acted up to 1369. Such a lightening of the topic regarding the special political position taken by King Marko during the period between 1366 and 1369, enables to face the sharp oppositions in the top of the leading class, and to reply with more arguments to the question for the reasons of the great popularity of the fugure of King Marko in the Yugoslav epic, in which the images of the folk singers have been reflected for the turbulent events which contributed to the fall of the Serbo-Greek Kingdom.